

ההרוגה עליך:

השוואה בתורותיו של האדמו"ר מסלונים,
בעל ה"נתיבות שלום"

ר' עוז מסווארי

ראשי פרקים:

פתיחה, השואה - אבן דרך בחיי האדמו"ר מסלונים
מבוא להגות הרש"ב בעניין השואה
אי אפשר ללמוד מהדורות הקודמים
השואה - חלק מרצף או אירוע עצמאי
תפיסת השתיקה
קידוש ה' לאומי
זיכרון השואה והנצחתה
סיכום

פתיחה, השואה - אבן דרך בחיי האדמו"ר מסלונים

רבי שלום נח ברוזבסקי (להלן הרש"ב) האדמו"ר מסלונים בעל הנתיבות שלום,¹ לא חווה אישית את השואה. הוא עלה ארצה בשנת תרצ"ה (1935). כאשר התחילו להגיע שמועות בנוגע להשמדת היהודים שמתחוללת באירופה, והיו כאלו שפקפקו באמתותן, האדמו"ר מסלונים "שהיה בבחינת לב מרגיש את מצוקת הוריו ואחיו ובית אביו וכל קהל עדתנו באירופה, ואחינו כל בית ישראל, הרגיש את האמת המרה שעומדים בפני גזירת שמד וכליה חס ושלום, ולא נתן מנוח לנפשו. שעות רבות היה מתהלך על שפת הים בתל אביב להשקיט במעט את ייסורי לבבו".²

1 חסידות סלונים נוסדה בשנת תרי"ח (1858). לאחר פטירתו של רבי משה מקוברין (כט אייר תרי"ח), חסידים רבים הסתופפו תחת הנהגתו של תלמידו הרב אברהם ויינברג הראשון (1804-1883), המכונה "סוד העבודה" על שם ספרו הידוע. מאחר שמקום מגוריו היה בעיר סלונים, נקראה החסידות בשם זה.

2 הרב י"י לוריא, נתיבי ישרון, ירושלים תשס"ב, עמוד ריד.

בעיצומה של השואה, בראש חודש מרחשוון תש"ב (1941), הקים רש"ב את ישיבת "בית אברהם" בירושלים. מתוך מאמרו "והיה ראשיתך מצער" אנו למדים כי הוא ועוד תשעה תלמידים נכחו בהקמת הישיבה. הוא ראה ביום ההקמה סמליות מיוחדת:

באותו היום הודיעו כי הגרמנים הבקיעו את ביצוריה החיצוניים של מוסקבה, שהמשמעות היתה תחילת הניצחון הסופי של הגרמנים. והיום הזה היה לנס ההצלה שלנו, בו מתחילה תקופת הצמיחה המחודשת של חבורתנו. אין לתאר את עומק ההתרגשות של יום זה, השעה ההיסטורית הזאת בה מתחילים לבנות מחדש את חבורתנו. ההרגשה היתה שהשמחה במעונם של רבותה"ק זי"ע מדור דור... וכי עומדים הם לימינו לתומכנו ולעודדנו. ובלבנו השבח וההודיה להשי"ת על אשר נתן לנו את האומץ והכח לפתוח את הישיבה למרות הכל.³

בשיא ההשמדה במחנות וכבשנות, וכל אירופה כאוקיינוס של דם ישראל, באותם הימים החלו להגיע השמועות והדיעות על ההרס וההשמדה... ובתוך כל מערבולת הדם וידיעות איוב המגיעות, אנו שומעים גם על ברנוביץ ששם כל הקדוש והיקר לנו, איך היא הולכת ונחרבת ומושמדת... לא יכולתי למצוא לעצמי מנוח, סלונים שלי נחרבת ושוקעת... ואני היכן אני? הרגשתי אז שאני הולך ונשבר יותר ויותר ואיני יכול להמשיך, וכמשוגעים הסתובבנו, פלגי מים תרד עיני מידי לילה על שבר בת עמי, וכוחותיי עוזבים אותי ואני מאבד את עשתונותיי. ואז התרקם הרעיון וגמלה בליבי ההחלטה, אם נבצר מאיתנו להציל את הגופים, לפחות נשקיע כל הכוחות להציל הרוח... מתוך דחף פנימי בקע ועלה קול אדיר וחזק הקורא אלינו בלי הרף, מה לך נרדם, והאם החרש תחרישי בעת הזאת, וכאילו הוטלה עלינו השליחות הזו של הקמתה מחדש של החבורה. צריכים להפקיר את הכל, למען הקמת הישיבה.⁴

בשיחות שונות הקשורות בהתפתחות הישיבה, האדמו"ר מסלונים הזכיר את השואה פעמים רבות.⁵ הוא ראה בה את עיקר פועלו, ובעזרתה הוא שיקם את החסידות.

3 קונטרס "ההרוגה עליך" (להלן: הקונטרס), עמוד עט.

4 הקונטרס, עמודים עז- עח.

5 בתוך הקובץ "נתיבות שלום- קובץ מאמרים מיוחדים", ירושלים תשל"ד, מופיעות הזכרות רבות של השואה במישרין וברמיה: בדברים שנאמרו בהנחת אבן הפינה לבניין הראשון בסיוון תשי"ג (עמוד ג). בדברים שנאמרו בחנוכת אולמי הלימוד באדר תשט"ז (עמוד ח), בדברים שנאמרו בהנחת אבן פינה לאגף השלישי של בנייני הישיבה (עמודים כט-ל), בדברים שנאמרו בהנחת אבן הפינה לבניין היכל הישיבה המרכזי באב תשל"ב (עמודים לה- לו) ובמקומות נוספים בקובץ זה.

גם קבלתו את האדמו"רות הושפעה במישרין מהשואה. כשהתברר גודל האסון שפקד את החסידות, עמדה החסידות בפני משבר. רבים מחסידי סלונים נרצחו ובכללם האדמו"ר הרשד"י. החסידות נותרה ללא מנהיגה ועמדה על סף התפרקות.⁶

כ"ק מרן אדמו"ר מסלונים, שכבר החזיק בשעתו ישיבה במספר מצומצם של תלמידים, אמר אז: "אני ותלמידיי נשארים קשורים לחסידי סלונים עד ביאת גואל צדק"⁷, לימים סיפר "שהרגיש כמו קול אדמו"ר בעל 'בית אברהם'" קורא אליו: עורה והתעורר לשמור על גחלת נקודת ברוה"ק (רוח הקודש), וחוסה נא אל תתעלם לעתות כאל.⁸

רבים מבני משפחתו של הרש"ב נספו בשואה, וביניהם הוריו, אחיו, אחותו ומשפחותיהם. שברו הגדול עולה מתוך דברים שכתב בשנת תש"ו:

החשבון כבר די מבורר, איבדתי את הכל: הוריי, אחיי, רבי, יהודיי וחברי. איזה עניין כבר יכול להיות בחיים הפרטיים לשאוב ממנו סיפוק נפש. איך מתחילים לבנות עולם חדש אחרי המבול...⁹

השואה ליוותה אותו כל ימי חייו. מתוך שיחותיו עולה כי העובדה ששרד נטעה בו את התחושה שהוטל עליו תפקיד. הוא לא נותר לחינם, עליו לשקם את הדור.

בשעה הזו אני מתאר לעצמי הרי גם ממני היה יכול להיות קומץ אפר כמו מכל היקרים לי, ואם מן השמיים השאירו אותי למטרת מה? להנות מעולם הזה? ואפילו מעולם הבא? לא ולא...¹⁰

בשל כך הוא השקיע את כל מרצו בשיקום חסידות סלונים, בהתוויית כיוון חינוכי ברור שאמור לגשר על הריק שנוצר כתוצאה מהשואה הנוראה שקטעה את שלשלת הדורות.

שני עניינים נוספים מלמדים על מרכזיותה של השואה בעיניו. האחד הוא הוצאת קונטרס "ההרוגה עליך", העוסק כל כולו בשואה. בקונטרס זה רוכזו שיחות ומאמרים של האדמו"ר הרש"ב, ויש בהם פיתוח שיטתי של הגות בנושא השואה.

6 רק באמצע שנות החמישים קיבל על עצמו האדמו"ר בעל ברכת אברהם את האדמו"רות.

7 'י' שוורצמן, יהי אור, ירושלים תשנ"ט, עמוד תס.

8 הרב לוריא, לעיל הערה 3, עמוד ריד.

9 הרב ש' ויינברג, "ובנו ממך חרבות עולם", המודיע, מנחם אב התשס"א.

מהדורתו הראשונה של קונטרס זה הופיעה עוד בחייו של הרש"ב (תשמ"ח). נראה שדבריו של הרש"ב על היותה של השואה "הולכת ונדחקת מן הזיכרון, ונהפכת לנחלת העבר, ואין איש שם על לב",¹⁰ הם שעמדו לנגד עיניו של הרב שמואל עוזיאל שוורצמן שהחליט לכנס את מאמריו של האדמו"ר בענייני השואה. התוצאה הינה חיבור יחידאי (למיטב ידיעתי) בעולם החרדי של מנהיג ציבור שמוקדש כולו לשואה.

העניין השני הוא הסבת יום ההילולא של האדמו"ר הצעיר מסלונים שנרצח במהלך השואה (ו מרחשוון) ליום זיכרון פנימי לשואה של חסידות סלונים. הדבר בא לידי ביטוי בתכנים שיצק רש"ב ליום זה, החורגים מכל יום הילולה רגיל בחסידות. ביום זה היה רש"ב עוסק בזיכרון השואה, במשמעותה ובאתגרים הניצבים לפתחו של הדור שלו, הדור שאחרי השואה. פרקי הקונטרס "ההרואה עליך" הם קיבוץ הדברים שהאדמו"ר נשא ביום זה. זו הייתה תרומתו למאבק נגד שכחת השואה, סוגיה שהטרידה אותו מאוד והוא הזכירה בשיחותיו. רש"ב היה ער לעובדה שיצק משמעות חדשה ליום ההילולה, והוא התייחס לעניין פעמים רבות:¹¹

...משמעותו של יום ו' חשוון לגבי הציבור שלנו, הוא חורג מעל ומעבר למשמעות הרגילה של יום ההילולה של הצדיק... יום זה הוא היום שבו עלינו להתעמק מה שהיה לנו, עולם מלא שחלף ואיננו.¹²

אם כן, בטרם ניכנס לדון בפרטי הגותו של הרש"ב בעניינים שונים הקשורים בשואה, ראינו תחילה שהשואה הייתה אבן דרך משמעותית בחייו. היא ליוותה אותו בתחנות החשובות של חייו: ממנה הוא יצק את המשמעות לחייו, מכוחה הקמת הישיבה קיבלה את משמעותה, היא הייתה הגורם המניע של קבלת האדמו"רות ולאורה הוא עיצב את הדרך החינוכית שבה הנהיג את קהילת חסידיו.

10 מתוך ההקדמה לקונטרס "הרואה עליך", עמוד ו.

11 שיחת ו חשוון: תשד"ם, עמוד 1. תשמ"ה, עמוד 1. תשמ"ו, עמוד 1. וכן בכל שנה בין השנים תשמ"ה-תשנ"ו.

12 שיחת ו חשוון, תשמ"ב, עמוד 1. גם בנו האדמו"ר ר' שמואל מתייחס ליום זה כיום השואה של חסידי סלונים, ראה: דרכי נועם תשס"ג, עמוד שמח.

מבוא להגות הרש"ב בעניין השואה

אי אפשר ללמוד מהדורות הקודמים

פעמים רבות, כאשר אנו ניגשים לעיסוק בהגות בחברה מסורתית, אנו מבחינים כי פניה של הגות זו הינם אל העבר. דהיינו, נקודת המוצא היא שהגדלות והאמת נמצאות אצל אנשי הדורות הקודמים, ואילו עלינו להכפיף את ההווה שבו אנו חיים אל העבר. העבר הוא הגדול, המלא, השלם, ועל ההווה להכפיף את מלוא קומתו בכדי ללמוד ממנו. זהו מאפיין בולט של הוגים בחברה החרדית, וביתר שאת בחברה החסידית, שבה כל דור שקרוב יותר אל כור מחצבתה, אנשיו נתפסים כגדולים יותר בדבקות וביראת שמים. לכן ההגות החסידית יונקת ונלמדת מן העבר על ההווה; המבט מופנה אל העבר, ובעקבות דבריהם של גדולי החסידות יתווה הכיוון המחשבתי והחינוכי הראוי.

כאשר אנו מגיעים אל השואה, אנו מוצאים נקודת שבר בעניין. השואה הינה אירוע היסטורי שחולל שבר ברצף זה. במכתב מחודש כסלו תש"ד, עוד בטרם הוברר גודל ההשמדה שהתחוללה בקרב יהודי אירופה, כותב האדמו"ר הרש"ב את הדברים הבאים:

בכל העניינים יש דיבורים וסיפורים מהצדיקים תלמידי הבעש"ט עד הדור האחרון, שמהם יכולים לדעת ולהבחין דרך החסידות איך לעכל כל מקרה פרטי וכללי, אבל חורבן איום כזה שלפי דעתי עולה על כל המדומה ומתואר בעיתונות, ולא תפסנו אותו בכל נוראותיו, וממקורות נאמנים כי מדי יום ביומו נרצחים באכזריות איומה הרבה אלפים יהודים וכל זה לעין השמש, שמיום ברוא העולם לא שמעו שדם ישראל נשפך כמים ממש, שזה נורא ואיום שתסמר שערות הראש, ולא היה כעין זה מימי הבעש"ט, ולא שמעו שום הדרכה ע"פ דרך החסידות, ואי אפשר להבין מה היו אומרים במקרה שכזה.¹³

מדברים אלו ניתן ללמוד כי ההתמודדות עם השואה הובילה את הרש"ב לייצר הגות חדשה בנושא החורבן והתגובה אליו. הגות זו אולי תסתמך על דבריהם של

הראשונים שקדמו לו, אולם זאת רק כקריאת כיוון.¹⁴ החידוש נכפה עליו. בדרך כלל הוא היה יונק את הדרכותיו במישרין מדברי מנהיגי החסידות שקדמו לו. אולם מכיוון שעם מאורעות נוראים ואיומים כאלו אף אחד מגדולי החסידות שקדמו לו לא התמודד, הוא נאלץ לעצב עמדה רוחנית עצמאית, שתתמודד עם שאלת גלותם של ישראל והנהגת ה' אותם לאור הקטסטרופה שחוללה השואה בעם ישראל. דווקא דרך נוראותה של השואה וממדי הרשעות שהתגלו בה, אנו נחשף לכיוון המחשבה המקורי של הרש"ב, דבר שיהיה ייחודי ויבדל את הגותו בסוגיה זו משאר הסוגיות שכתביו עוסקים בהם.

השואה - חלק מרצף או אירוע עצמאי

בהגות החרדית אנו עדים לשתי תפיסות שונות באשר למהותה של השואה. בעלי התפיסה האחת ראו בשואה חלק מהרצף ההיסטורי של עם ישראל, וליתר דיוק צרות הגלות הן חלק מחורבן בית המקדש. השואה אינה נתפסת כבעלת מעמד עצמאי, אלא כעוד אירוע ברצף הצרות שפקדו את עם ישראל מאז שחרב הבית והוא הוגלה לבין הגויים. מייצג תפיסה זו הוא הרב משה פיינשטיין,¹⁵ מגדולי הפוסקים שבדור הקודם. הרב פיינשטיין נשאל "בטעם מה שלא תיקנו יום קבוע לתענית לזכר השואה", ואלו דבריו:

אין לקבוע יום אחד מיוחד גם לגזירות שהיו בזמננו, והוא בכלל כל הגזירות שהיו במשך כל הגלות הארוך הזה... אבל גזירות דהיטלער דהיו על כלל ישראל, דהא היה הולך וכובש מקומות דעיקר ישוב ישראל, ובכל מקום שבא הרג את כל ישראל שהיו שם, והיה בדעתו לכבוש את כל העולם, ולא יכלו לעמוד נגדו עד שריחם השי"ת, הוא גזירת כל ישראל ושייך להחורבן שנמצאנו בגלות, שאין קובעין עוד יום תענית ובכיה כדאיתא בקינות.

14 אבקש לסייג את הנאמר בפיסקה זו לאור פיסקה אחרת מתוך המאמר "על ההשמדה והחורבן", הקונטרס, עמוד יב: "...אך כמציץ מבין החרכים, מבין השיטין של דברי ראשונים כמלאכים אשר ראו כל דבר באספקלריה המאירה, ניתן ללמוד כיצד עלינו להביט על מוראות ההשמדה..."

15 שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן נז

באותו כיוון הלכו גם הרב שך שטען כי השואה התרחשה כתוצאה מהצטברות של עוונות במשך מאות שנים,¹⁶ וגם הרב יצחק הוטנר ששלל את השימוש במונח שואה.¹⁷

מנגד, התייצב האדמו"ר ר' מנחם מנדל שניאורסון מליובאוויטש, שסבר כי השואה הינה אירוע ייחודי ולא ייתכן שהיא נגרמה בעקבות חטאים:

השמדת ששה מליון יהודים באכזריות הכי גדולה ונוראה - שואה איומה שלא היתה (ולא תהיה ר"ל) דוגמתה במשך כל הדורות, לא יכולה להיות בתור עונש על עוונות, שכן אפילו השטן עצמו לא יוכל למצוא חשבון עוונות בדור ההוא שיהיה בו כדי להצדיק ח"ו עונש חמור כזה.¹⁸

בדברי הרבי מליובאוויטש גנוזות שתי טענות בעניינה של השואה. האחת: השואה הינה אירוע ייחודי ("לא היתה דוגמתה במשך כל הדורות"). הטענה השנייה, שנגזרת מהראשונה: לא ייתכן שהשואה נגרמה בעקבות חטאי הדור ההוא.¹⁹ לענייננו, חשובה טענתו הראשונה.

על גבי שתי התפיסות הללו, הסותרות לכאורה, עולה וניצבת לפנינו חדשנותו של האדמו"ר מסלונים שיצר סינתזה ייחודית בין שתי התפיסות. לדידו, השואה הינה גם אירוע ייחודי, וגם אירוע שנמצא על הרצף ההיסטורי.

האדמו"ר העניק לשואה מעמד ייחודי. היא נתפסת בעיניו כ"אסון האיום והטראגי שאין לו שום דמיון... ואי אפשר למדוד את האסון בשום יחס לצרות בעת חורבן

16 "וסער מתחולל - שיחה מוסרית מאת מרן הגאון רבי אליעזר מנחם מן שך שליט"א", מוסף יתד נאמן, י טבת תשנ"א, עמודים 4-6.

17 'אליאך', "תגובות לאסון השואה במסגרת יהודית מסורתית", 'ג' גוטמן וג' גרייף (עורכים), השואה בהיסטוריוגרפיה: הרצאות ודיונים בכינוס הבין לאומי החמישי של חוקרי השואה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 594-599.

18 א' ניומן, על התורה ועל התמורה, לונדון תשנ"ב, עמ' סט-ע.

19 בטענתו השנייה של הרבי מליובאוויטש אעסוק אי"ה בהמשך המאמר. דבריו אלו מתווים לנו את כיוון ההתבוננות להבנת מטרתה של השואה. לעת עתה אסתפק באמירה כי לפי דבריו, כשאנו שואלים מדוע נתרגשה על בית ישראל צרה נוראה שכזו, אין אנו צריכים להפנות את מבטנו לאחור ולחפש חטאים שמהווים צידוק להתממשותה של השואה, אלא עלינו להביט קדימה, ולחפש את הצידוק להתרחשותה של השואה בעתיד.

הבית"²⁰, "אין אנו מוצאים שום ביטוי והגדרה הולמת למציאות זו, האיומה מכל איום... כל מה שהתרחש בתקופת השואה הוא עניין שלמעלה מכל מציאות, מיום ברוא אלוקים אדם בצלמו"²¹. את השואה הוא מדמה למבול,²² מאורע חד פעמי שעליו אמר ה' כי הוא לא יביא אותו פעם נוספת על הארץ (בראשית ח, כא-כב). אולם דווקא הסיווג של השואה כאירוע ייחודי, החורג מכל הסבר אנושי, הוא זה שמוביל אותו לשבץ אותה ברצף ההיסטורי של עם ישראל, כאשר השני גורם לראשון. דהיינו, הבנת מיקומה הנכון של השואה בשלשלת ההיסטורית של עם ישראל היא שתעניק לנו את המבט הנכון על גודל ההשמדה הבלתי נתפס, שהשואה הביאה בכנפיה לעם ישראל.

האדמו"ר עומד על כך שהשתלשלות האירועים שהובילו לשואה והתרחשו במהלכה היא בלתי נתפסת. עלייתו המהירה של היטלר לשלטון, השתלטותו על מדינות אירופה, שנאתו הרצחנית ליהודים למרות היותם מיעוט זניח, רציחת מיליוני יהודים מבלי שאף אחד נוקף אצבע. צירוף כל העניינים הללו, ועוד רבים אחרים, מוביל אותו למסקנה כי הופעת הרוע הנאצי על במת ההיסטוריה אינו הופעה מקרית או מזדמנת על דרך הטבע:

כל מי שמתבונן בתמונה הכללית על מלוא היקפה, רואה בעליל ומרגיש שכל היקף האסון היה לגמרי לא טבעי, אלא גזירה מלפניו יתברך.²³

באור דברים אלו עלינו לראות את השואה האיומה שפקדתנו בשנים ת"ש-תש"ה, כאשר ששה מליוני יהודים מבחירי האומה נהרגו על קידוש-השם קבל עולם ומלואו ואין מכלים ועוצר בעד מלאכי החבלה. כי ברי הדבר שמאורע איום זה קבוע היה בלוח המאורעות שמבראשית, אשר בלעדיהם אין קיום לעולם, ולמטרה זו נשתלשל ובא לעולם שליח הסטרא-אחרא, אותה מפלצת-אימים בדמות היטלר ועושי-דברו ימח שם, ואילו בו ברגע שנסתיימה שליחותם זו מיד נהרגו גם הם בידי אחרים או שהרגו את עצמם.²⁴

20 והיתה עת צרה ליעקב אשר לא נהיתה, הקונטרס, עמוד ז.

21 על ההשמדה והחורבן, הקונטרס, עמוד י.

22 בינו שנות דור ודור, הקונטרס, עמוד לה.

23 על ההשמדה והחורבן, הקונטרס, עמוד יב.

24 שם, שם, עמוד יג.

נוראותה של השואה, וגודל ההשמדה שהיא הביאה בכנפיה, גורמים לו לשבץ אותה בתוך הרצף ההיסטורי. הרש"ב טוען כי השואה הייתה קבועה "בלוח המאורעות שמבראשית". הצרה הגדולה הזו לא באה על עם ישראל בגלל חטאיו, אלא נקבעה מראש בסדר העולם, כחלק מרצף הגלויות והגאולה מהן. "הגלויות אינן באות עבור חטאים... גזירת ד' גלויות נקבעו מראש בסדר הבריאה"²⁵. ישראל במעשיהם הטובים יכולים לבטל ולשנות סדר זה, ועל ידי כך להימנע מהסבל שהוא מביא בכנפיו. הרש"ב מסביר את יסוד התפיסה: מטרתם של ישראל היא העולם הבא. תפקיד העולם הזה הוא רק כשלב מכין למטרה. תפקידו של העולם הזה הוא כתפקיד הפרוזודור ביחס לטרקלין:²⁶ לזכך את עם ישראל כדי שהוא יהיה ראוי להיכנס לטרקלין, לעולם הבא, שהוא נצחי. זו גם תפקידה של הגלות, לזכך את עם ישראל שיהיו ראויים להגיע לתכליתם. הזיכוך אינו קשור לחטא, אלא לחומר; כדי שהחומר יהיה מסוגל להגיע לגילוי אלוקות וליהנות מזיו השכינה עליו לעבור זיכוך. ככל שהשעבוד והגלות קשים יותר, זה מלמד אותנו על גדולתה של הגאולה שעתידה לצמוח מזיכוך זה. לפני זמנים שמסוגלים להביא תיקון משמעותי לעולם ולקדמו בצעד משמעותי אל גאולתו, מתגברת קליפת עמלק כדי למנוע מהעולם להתקדם אל תיקונו.

והנה שרו של עמלק עוסק תמיד בעבודתו להגביר כוח הרע, אך ישנם זמנים מיוחדים כאשר הזמן מסוגל להביא תיקון לעולם, אז גם יש התגברות נוראה של קליפת עמלק למנוע זאת שלא יגיע עולם התיקון. ובתחילה היה כן אצל אדם הראשון שנתן לו הקב"ה את נסיון עץ הדעת... ואחרי זה בצאת ישראל ממצרים... וכן בימי שאול היה גם כן זמן פקידה קודם בניין בית המקדש... וכך גם בימי מרדכי ואסתר... וכן בזמן עקבתא דמשיחא כל כמה שמתקרב יותר זמן התיקון הגמור מתגברת ביותר קליפת עמלק למנוע זאת.²⁷

אם כן, השואה נתפסת על ידי הרש"ב כשייכת לרצף היסטורי, אולם ייחודיותה ועוצמת הרוע שנתגלתה בה גורמות לו לשייך אותה לאירועים חריגים של התגברות הקליפה, בזמנים שמסוגלים לחולל תיקון משמעותי במציאות שהתווה ה' כחלק

25 מאמר גלות וגאולה, הקונטרס, עמודים מז-מח. הוא חוזר על קביעה זאת במספר מקומות: זכור את אשר עשה לך עמלק, הקונטרס, עמוד מד; מאמר צפית לישועה, הקונטרס, עמוד ע.

26 דימוי שמקורו במסכת אבות ד טז.

27 נתיבות שלום, ויקרא, עמודים רצו-רצז.

מסדר המציאות. אירועים שמשוקעים בהיסטוריה של עם ישראל כחלק מהכשרתו אל הגאולה העתידה. אלו התפרצויות נקודתיות של רוע מוחלט, שנולדות כהתנגדות לנקודות על ציר הזמן שמסוגלות לגאולה ביותר.

וזה נותן קצת בהירות להחורבן הנורא שהיה בדורות אלו, שהעמיד ה' מלכות הרשעה עוד יותר קשה מהמן, שהשמדה חלק גדול מעם ישראל על ידי רשעות שאין לה חקר ולא נשמע כמוהו מיום בריאת העולם.²⁸

...נתקיימו בחורבן הזה של השואה כל העניינים של חבלי משיח, שעפ"י העולה מדברי חז"ל ובספה"ק... הם הדבר הגרוע ביותר. בכל הדורות היה עניין זה של חבלי משיח כעין שטר חוב התלוי ועומד על ראשו של כלל ישראל שצריכים לפרוע אותו קודם ביאת המשיח, והשטר הזה נפרע על ידי כל אותם הקדושים שקימו זאת בכל ההידורים מעבר לכל מה שנכתב ונאמר בנוגע לחבלי משיח, ועל ידם שנטלו לפרוע את החוב של חבלי משיח, הדרך פתוחה לביאת המשיח.²⁹

אם כן, השואה מזוהה על ידי האדמו"ר כתקופת "חבלי משיח האיומים", הקודמים לימות המשיח. הסבל והייסורים שהיו מנת חלקו של עם ישראל בשואה אינם תוצאה של חטאים כאלו ואחרים, אלא הם חלק מהקשיים הקודמים לגילויים הגדולים שעתידיים להתממש בגאולה העתידה לבוא. על פי דברים אלו, השואה יונקת את משמעותה לא מהעבר כי אם מהעתיד. השואה אינה פרי מעשיהם הקלוקלים של ישראל אלא חלק מהכשרתם של ישראל לעתיד הגדול המצופה להם. היא מהווה את הכשרתם של עם ישראל לימות המשיח ולגאולה.

אם כן, לאחר שעברנו את השואה, מדוע הגאולה מתעכבת? על כך עונה האדמו"ר מסלונים:

לאחר חבלי משיח האלו כבר ראוי כלל ישראל לישועה, ורק שהקב"ה כביכול ממתין לזאת שכלל ישראל יקיים "צפית לישועה", כי המשכת הישועה היא על ידי האמונה והצפייה לישועה.³⁰

28 מאמר גלות וגאולה, הקונטרס, עמוד נב.

29 בינו שנות דור ודור, הקונטרס, עמוד מ.

30 בעניין הצפייה לישועה ועיצובה עוסק האדמו"ר במאמרו "צפית לישועה" בקונטרס, עמוד סד.

אציין כי האדמו"ר מדגיש את היותה של צפייה זו מימוש של האמונה השלימה. פגם באמונה פירושו ללכת שולל אחרי המציאות במצבה הנוכחי והחסר. האמונה השלמה היא ההכרה בהכירה בתכלית הבריאה

חבלי המשיח כבר מאחורינו, הם התממשו בנוראותיה של השואה. הגאולה עתה תלויה במידת הציפייה לישועה של עם ישראל.

אם כן, תפיסת השואה המקורית והייחודית של האדמו"ר מסלונים קושרת ומחברת שתי תפיסות שעל פניו נראות כסותרות. מצד אחד, הוא קושר את השואה לרצף ההיסטורי, היא חלק מהתכנית האלוקית שנקבעה מראש בסדר הבריאה כחלק מהרצף של גלות שמובילה לגאולה; מצד שני, בשיוכה לרצף ההיסטורי אין הוא מבטל את ייחודיותה, מכיוון שהשואה הינה מימוש של חבלי המשיח שמהווים את ההכנה לגאולה השלימה. השואה אינה עוד שלב, היא השלב המסכם והחותם את הגלות ומכאן גם הסבר לנוראותה. היא "חבלי המשיח" המוזכרים אצל חז"ל המטרימים את הגאולה.

תפיסת השתיקה

האדמו"ר מסלונים ביקש לעצב את התגובה הראויה למאורעותיה הנוראים של השואה. לדעתו, הביטוי ההולם לחזיון האימים הזה הוא השתיקה. אולם שתיקה זו מקבלת אצלו משמעות מיוחדת. כבר בחודש אייר תש"ה, אחרי שהגיעו הידיעות על החורבן הגדול, הוא נושא דברים בכנס של חסידי סלונים, ואלו דבריו:

...על דא כתיב "והמשכיל בעת ההיא ידום", כי עוד לא נבראה הדמעה הזאת ועוד אין ביטוי כזה, שיהלמו את האסון הגדול, את נוראות הטרגדיה בשחיטת רוב האומה, הכוחות הטובים ביותר שבעם, גאוני וצדיקי ישראל על הישיבות ותלמידיהם, ובמצב כזה שייך רק כמו שכתוב באוהבי איוב "וישבו איתו לארץ שבעת ימים ושבעת לילות ואין דובר דבר כי גדול הכאב."³¹

בתפיסה השתיקה הזו הוא המשיך להחזיק גם בשנים הבאות:

בוודאות התממשותה. האמונה בנצח, בוודאות של תיקון העולם העתיד להתרחש, למרות המאורעות הארעיים הקשים לישראל המתרחשים בעולם הזה, היא הציפייה הרצויה. הוא מוסיף ואומר כי בכוחה של הציפייה לישועה להמשיך את הישועה עצמה על המאמינים בה; ככל שישראל מגבירים את ציפיתם לישועה הם מקרבים את התממשותה, ולכן הסטרא אחרא מתגבר למעט את הציפייה לישועה מלכותיהם של ישראל, ועל ידי כך הוא מעכב אותה.

31 והיתה עת צרה ליעקב אשר לא נהיתה, הקונטרס, עמוד ז. הפסוק לקוח מאיוב, ב.

גם עתה, אחרי שחלפה כבר מאז תקופה של כ"ה שנים והתרחקנו מרחק רב מאימי הימים ההם, עדיין התדהמה במקומה עומדת ולית מחשבה תפיסה ביה כלל, אפסה מאיתו נקודת אור שתפזר קמעא את חשכת המחשבה העוטפת סוגיא זו ותבהיר מעט את מאורעות השואה... בכגון דא נאמר "המשכיל בעת ההיא ידום" (עמוס ד), כי רק הדממה המעיקה של המשכיל היא הביטוי היחיד ההולם את העת ההיא.³²

אם חשבנו שאחרי חמישים שנה כבר נבין קצת דרכיו יתברך ומה היתה הכוונה העליונה בגזר דין הנורא הזה, הרי עדיין הדברים סתומים וחתומים כמו אז. ועלינו להתבונן בתביעה שתובעים מאיתנו בכל פרשת החורבן של השואה, שהיא ע"פ האמור שבדרכי הנהגת הבריאה זהו רצונו יתברך מן הנבראים שיקיימו בחינת "שתוק", ואפילו במחשבה לא ירהרו על הנהגתו יתברך.³³

לכאורה ישנו פרדוקס בדבריו של הרש"ב. מצד אחד הוא אומר כי הדממה והשתיקה הן התגובות היחידות ההולמות את מאורעות השואה, ומנגד הוא ממשיך לדבר שנה אחר שנה על השואה, כותב מכתבים לידידיו ומבקש לתת ביטוי לכאב שהוא חש.

נראה לומר כי הרש"ב מבקש לעצב את תפיסת השתיקה כלפי השואה על ידי הדברים אותם הוא נושא בכל שנה ושנה. אין הוא מבקש לשתוק ובכך להתעלם מהשואה, להיפך: בקריאתו לנקוט בשתיקה כלפי מאורעות השואה הוא מבקש לעצב את הזיכרון הראוי של השואה. זו שתיקה שלא תמנע את המילים מלצאת מפיו, אלא תהא שתיקה רועמת שתזעק "איך אפשר בכלל לדבר".³⁴ דיבורו יעצב את השתיקה הראויה כלפי השואה ועל ידי כך היא תונצח באופן הנכון. באופן זה נראה להסביר את דבריו הבאים שמיישבים את הסתירה לכאורה בדבריו: "היות ודממה כזו מותנית בכך שתהא נביעתה מעומק המחשבה של המשכיל, יהיו נא אפוא דברינו הבאים כחומר למחשבה של הדומיה הזו".³⁵

תפיסת השתיקה שלו נובעת מ"עומק המחשבה של המשכיל". שתיקה זו גובשה מתוך מחשבה רבה. זו תפיסת עולם הגותית שבוחרת לשתוק כלפי הלא מובן הנעלה

32 על ההשמדה והחורבן, הקונטרס, עמוד יא.

33 שתוק כך עלה במחשבה לפני, הקונטרס, עמוד לא.

34 ביטוי זה לקחתי מתוך מאמרו של מרדכי מאיר, "השקפתו של האדמו"ר מסלונים הרב שלום נח ברזובסקי זצ"ל על השואה", מתוך "ומיכאל היה" לזכר מיכאל סיטבון, עמ' 191-220.

35 על ההשמדה והחורבן, הקונטרס, עמוד יא. בעיצוב תפיסת השתיקה הוא השקיע מחשבה ובכך הוא ביקש להתמודד עם "מרבית הספרים והסופרים שכתבו על נושא זה (ו)החטיאו את המטרה". (שם).

מעל השכל האנושי. בכתביו מופיעות כמה סיבות לבחירה בשתיקה כדרך הנכונה להתמודד עם השואה:

א. אין ביטוי שיהלום את האסון הגדול שארע לאומה:

אין אבילות מתאימה והולמת לחורבן הזה. עוד לא נבראה הדמעה הזאת ועוד אין ביטוי כזה, שיהלמו את האסון הגדול...³⁶

דלה מדי היא השפה האנושית מכדי לבטא נכונה את מלוא האכזריות הלא טבעית שהוכיחה המפלצת בצורת אדם, או לתאר את גודל האבידה של חיי דור שלם והווי יחיד במינו, שנכחד מעל פני האדמה. לבו ומוחו של האדם אינם מסוגלים לתפוס מה התרחש כאן, אין שום ביטוי לכך, כי הרגשות האנושיים הטבעיים הם אפסיים מדי בשביל להרגיש כאב בעל היקף ועומק איום כזה. רק הדומיה האילמת, כדבר שנאמר "וידום אהרון" (ויקרא י, ג).³⁷

כל ביטוי מסוים של אבל וצער – קינה, זעקה, בכי וכדומה – רק מגמד את גודל האסון שהתרחש בשואה. כאשר אדם מבטא את צערו באופן מסוים הוא כביכול עיכל אותו. דווקא השתיקה מבטאת את הפליאה והיאלמות הדום שלנו מול אסון שאין לנו יכולת להכילו. השתיקה היא ביטוי לעומק כאבנו. "היא המבטאת את מחץ ליבנו הרבה יותר מכל שאר הביטויים, שאינם הולמים ואינם מהווים את הביטוי הנכון בכגון דא."⁴⁰

ב. היכולת לנחם שייכת למנחם שבא מבחוץ ומדבר על ליבו של האבל, ועל ידי כך הוא מושכו ומעלה אותו מאבלותו. זו מהותו של הניחום. אולם השואה אינה בת ניחום, "כי אין מנחמים לכם שכולכם אבלים".³⁸ השואה הינה פגיעה בכלל ישראל, אין אדם שנמצא מחוץ לה. כולנו אבלים, וממילא מה יש לומר; אין לנו אלא לאחוז בפלך השתיקה ולהתכנס באבלותנו.

ג. השתיקה היא היחס הנכון להנהגת הבורא אותנו. אין בכוחו של בן אנוש להבין את דרכיו של ה' כי נסתרות דרכיו מאיתנו. אנו נתבעים לשתוק ולהאמין שהכל מיד ה' והוא המובילנו בדרכים הידועות לו אל תכלית הבריאה.

36 והיתה עת צרה ליעקב אשר לא נהיתה, הקונטרס, עמוד ת.

37 על ההשמדה והחורבן, הקונטרס, עמוד טו.

38 והיתה עת צרה ליעקב אשר לא נהיתה, הקונטרס, עמוד ת.

הנהגת הבורא ותכלית הבריאה הם למעלה מכל הבנה ומושג ואף כשהורגים במיתות אכזריות כאלו... גם אז אין מקום לשום שאלה, ורק שתוק כך עלה במחשבה לפני... כי הנהגת הבורא היא מן הדברים שאסור להרהר עליהם אפילו במחשבה... רק אמונה ואמון היא התשובה למה שאירע...

השתיקה אצל האדמו"ר אינה פעולה פיזית. היא תפיסת עולם שלימה כלפי החורבן שהמיטה השואה על בית ישראל, שאותה הוא מעצב על ידי דרשותיו וכתביו. שתיקה זו מביעה את גודל האסון שלא ניתן לתארו במילים, שתיקה זו מלמדת על היות כולנו אבלים, והיא מבטאת את שיא אמונתנו בריבוננו של עולם שמוביל את מאורעות ההיסטוריה לטוב לנו ומתוך אהבתו אלינו גם כאשר איננו מבינים.

בסיומו של חלק זה, אציין כי האדמו"ר ייחס את השתקמותו הפלאית של עם ישראל בדור שלאחר השואה לשתיקה שאחזו בה האנשים בדור השואה. שתיקה שהביעה את קבלתם את הגזירה באהבה מבלי לפקפק ולשאול שאלות על הנהגתו. שתיקה זו, שביטאה את קבלתם של חבלי המשיח הנוראים הללו, היא היא שפעלה לקדם את הגאולה, והיא שחוללה את ההתפתחות הניסית של עולם התורה בדור שלאחר השואה:

מכח מדרגה זו שיהודים קיבלו עליהם את הדין בבחינת "שתוק" מבלי להרהר אחרי מידותיו ית', עי"ז המשיכו את הצמיחה המופלאה בדורנו... אחרי שהכל נחרב איך תחזור ותיבנה תורה ואיך תיבנה שוב החסידות... כ"ז הוא בזכות שיהודים קיבלו את הגזירה באהבה, אף שלא מבינים ולא יודעים שום הסבר, אבל קיבלו באהבה את רצון ה' מתוך הידיעה שהקב"ה אוהב את ישראל, ומה שישראל קיבלו את חבלי משיח זה ההכנה המתאימה לקראת משיח... זה שיהודים קיבלו את רצון ה', אם לא כולם אבל הרבה יהודים היו שקיבלו את רצונו ית', והם הרימו את כל כלל ישראל, שהקב"ה עזר אח"כ ששוב נבנה מחדש עולם היהדות בתורה, בעבודה ובחסידות באופן שלמעלה למעלה מן הטבע.³⁹

39 שתוק כך עלה במחשבה לפני, הקונטרס, עמודים לא- לג.

בשיחה אחרת (בינו שנות דור ודור, הקונטרס, עמוד לח) הציג בפנינו האדמו"ר סיבה אחרת לפריחתה המופלאה של עולם היהדות: "הקב"ה רצה כביכול לפייס את כלל ישראל לאחר החורבן הנורא שניתך עליו. בכל תפוצות ישראל רואים תחיה עצומה ופריחה של תורה ושל ישיבות שמעולם לא היתה דוגמתה, לא קודם החורבן ולא לפני כן... אין זה אלא שהקב"ה רוצה לפייס את ישראל"

קידוש השם לאומי

המונח "מתו על קידוש השם" ליהודים שנרצחו בשואה הינו בעייתי. עומד על כך האדמו"ר בדבריו הבאים:

והנה ככל שפרשת ההשמדה והחורבן היא תעלומה ללא פתרון, ביותר תגדל התמיהה כאשר מתבוננים בענין מבעד לאספקלריא המאירה של קידוש השם. מצד אחד החזיון הגדול ביותר, שש מליון יהודים קדושים השיגו את המדרגה הנשגבה ליהרג על קדושת שמו ית', ועליהם נאמר "אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח" (תהילים נ, ה) שאין מעלה כמעלתן, אך מאידך מעיק מאוד על כל לב חושב, אשר כך נסתבב מההשגחה העליונה, שלמעשה רובם של הנהרגים לא ידעו כלל מכך שהם נהרגים על קידוש השם, ולא זכו שהם יקריבו את עצמם על קדושת שמו, שהרי לא היתה להם ברירה שלא ליהרג באם יהיו מוכנים לכפור, וכל מי שהי' ממוצא יהודי נהרג, ולרובם לא הי' ישוב הדעת בשעה שנהרגו, ואיך ניתן לקרוא לזה קידוש השם, ואם בכל הדורות יחד עם דם ישראל שנשפך הי' זה כרוך בדרך כלל עם ענין הניסיון וזכו על ידי זה להשיג מעלת קידוש השם, הרי כאן גם זה לא הי', וקידוש השם הי' נעלם מאלו שנהרגו.⁴⁰

"קידוש השם" במקורו מתייחס לגזירת שמד שבה הגויים תובעים מאדם מישראל שימיר את דתו או שיעבור על אחת ממצוות התורה כחלק משמד, והוא יכול להינצל ממוות על ידי שיפנה גב למורשתו ולעמו וימיר את דתו. גזרות הדת שגזרו הגויים על ישראל העמידו את האדם מישראל בפני פרשת דרכים: דרך אחת פונה לחיים, יכול הוא לבחור להמשיך לחיות בעולם הזה בתנאי שימיר את דתו, והדרך השנייה הינה להמשיך להיות דבק באמונתו אולם חייו יגיעו לסופם. "קידוש השם" מבטא את בחירתו של איש הישראלי לדבוק ביהדותו, הוא מסרב להמיר את דתו ועל ידי כך הוא גוזר על עצמו דין מוות. זו מסירות נפש על ה' ועל תורתו. היהודי מקדש שם שמים בהראותו כי אהבתו לאלוקיו היא למעלה מכל אהבה, למעלה אפילו מאהבתו לחייו, הדבר היקר לו מכל.

בשואה המצב היה שונה מגזירות הדת הקלאסיות. לנהרגים לא הייתה ברירה אלא להיהרג. הם לא יכלו להתחמק מכך על ידי המרת דתם, מכיוון שהם נהרגו בשל גזעם שאינו בר שינוי. חלקם כלל לא ידעו שהם נהרגים על קידוש השם, הם היו

40 במעלות קדושים וטהורים, הקונטרס, עמוד כד.

יהודים מתבוללים שהתרחקו מהאמונה בה' ומשמירת התורה והמצוות. לחלקם לא היה כלל זמן לחשוב על המוות, "לא היה (להם) ישוב הדעת בשעה שנהרגו". אם כן, לחלק מנרצחי השואה לא הייתה בחירה, לחלקם לא היה רצון ולחלקם לא הייתה מודעות. האם למיתה שנעדרת ממנה כוונה דתית כל שהיא ניתן לקרוא "קידוש השם"? זהו הקושי עמו האדמו"ר מסלונים מנסה להתמודד בדבריו.

לשם כך משתמש האדמו"ר הרש"ב בדבריו של רבי זושא מאניפולי, ומבאר את הקושי שבשיוך המושג "קידוש השם" לנרצחי השואה:

ויש לומר בזה, על פי הסיפור מהרב הקדוש ר' זושא זי"ע, שנתקשה בדברי התוספות במסכת חולין (ז, ב) על מאמר הגמרא שם: ישראל קדושים הם, יש רוצה ואין לו ויש שיש לו ואינו רוצה. ומאמר זה תמוה: בשלמא זה שרוצה ואין לו שפיר נקרא קדוש, כיון שרוצה לתת ומה יעשה שאין לו, אבל זה שיש לו ואינו רוצה – מדוע נקרא קדוש?! וכתבו על זה התוספות בד"ה ויש שיש לו ואינו רוצה: ואפילו הכי איקרו קדושים, שמזמן את חבריו לאכול אצלו מפני הבושת. ונתקשה הרה"ק ר' זושא בדברי התוספות, דמה בכך שנותן, אם כל נתינתו היא מפני הבושה, הרי גם אצל אומות העולם מצינו שנותנים לפעמים מפני הבושה, ומדוע נקרא קדוש על ידי זה? ונגלה אליו בעל התוספות וביאר לו כונת המאמר ישראל קדושים הם, דהיינו שישראל בהתכללותם יחד קדושים הם, כי בכל מצוה יש גוף ונשמה, גוף המצוה הוא מה שבפועל מזמין את חבריו לאכול אצלו, ונשמת המצוה היא הרצון הטוב שרוצה להזמין את חבריו, וכל חלק בפני עצמו עדיין אין זה המצוה בשלימות, וזהו פירוש ישראל קדושים הם, כאשר הם מצטרפים יחדיו קדושים הם: זה רוצה ואין לו, ומרצונו הטוב נבראת נשמת המצוה, וזה יש לו ואינו רוצה, ואפילו הכי מזמן את חברו לאכול אצלו מפני הבושה, מזה נברא גוף המצוה, וכאשר מתאחדים יהודים אלו יחד, נעשה מזה ישראל קדושים הם, בשלמות, שיחדיו פעלו המצוה בשלמות בגוף ונשמה. וזהו כח האחדות הנמצא רק בישראל, שנהיה צרוף מכמה יהודים יחד, מה שאין כן באומות העולם שאין בהם כח האחדות, לא שייך אצלם ענין הצרוף הזה.⁴¹

אצל ישראל אין אנו מביטים רק על קיומו של כל פרט בפני עצמו. בישראל ישנו "כח האחדות" המצרף יהודים שונים. עם ישראל הינו אורגניזם אחד, ולכן ייתכן שאצל אחד יהיה "גוף המצוה" ואצל האחר "נשמת המצוה". השילוב של שניהם יחד מעניק משמעות שלימה למעשה המצוה, "יחדיו פעלו המצוה בשלמות בגוף

ובנשמה". מכאן ממשיך האדמו"ר ומיישם את משמעותם של הדברים הללו בהקשר של השואה:

ועל פי זה נוכל להבין גם בנוגע לענין קידוש השם של הקדושים... גם אלו שנהרגו פשוט מפני שלא היתה להם ברירה, ולא היתה להם כוונה של קידוש השם, הרי בפועל הרגו אותם, ונעשה בגופם המעשה של קידוש השם, מכיון שנהרגו רק מחמת היותם יהודים. והנה יהודי כאשר קורא פסוק ראשון של קריאת שמע "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד", הוא משתדל לכוון שהוא מוכן ליהרג על קידוש השם, כל אחד לפי ערכו שחננו השי"ת, וכלשונו הק' של הרשב"א (שו"ת ח"ה סנ"ה): "כי עליך הורגנו כל היום" (תהילים מד, כג) – וכי אפשר ליהרג בכל יום? אלא שבכל יום שאנו קוראים בקריאת שמע 'ובכל נפשך' ומסכימים על כך, הרי הוא כאלו הורגנו באותה שעה עליו יתברך, כי כל המסכים על זה כאילו עשאו". אכן אפילו מי שמגיע לרצון האמיתי אין לו אלא רצון בלבד, ורק יחדיו ישראל קדושים הם, בדרגת 'קדושים' – אלו שנהרגו בפועל על קידוש השם בלא מחשבה וכוונה, עם כל אלו שמקבלים על עצמם קידוש השם, וכדאיתא ב"בית אברהם" שיהודי שמקבל על עצמו ליהרג על קידוש השם נחשב לו בעלמא דקשוט כאילו קיים זאת, ובהצטרפותם יחד ישראל קדושים הם, שהמעשה של האחד והמחשבה של השני מתקשרים יחד להיות קידוש השם באופן הנשגב ביותר.⁵⁶

על השואה מביט האדמו"ר כניסיון של כלל ישראל כולו. כלל ישראל הינו אישיות אחת. יהודי אחד רצה למסור את נפשו ובכך לקדש שם שמים, אלא שבחיינו לא התאפשר לו לממש זאת הלכה למעשה, ולכן כוונתו הינה בבחינת נשמה; יהודי אחר נהרג בידי הגרמנים, אולם מיתתו נעדרה כל כוונה לקדש שם שמים, ולכן מעשהו בבחינת גוף. היות שניהם חלק מהאומה הישראלית מאפשרת את צירופם של הפרטים זה לזה. על ידי הצטרפותם זה לזה מוענקת משמעות של קידוש השם למיתתו נטולת הכוונה של הנהרג בשואה. מה שהקנה משמעות של קידוש השם להוצאתו להורג של יהודי בשואה היה הממד הלאומי אליו הוא השתייך ולא מעמדו האישי.

מדוע דווקא בשואה מתרחש החיבור הזה? אולי ניתן לומר כי דווקא התבססותה של השואה על המימד הלאומי, ללא קשר למימד הדתי, היא הסיבה שחיבור זה התרחש ועל ידו הוענקה משמעות חדשה לביטוי "קידוש השם". שנאת היהודים ורציחתם לא התרחשו כתוצאה מדתנו שהינה בת המרה, אלא בשל גזענו. בשל משמעותו האבסולוטית של המוטיב הלאומי ברציחתם אותנו, נשללה מכל יחיד ויחיד יכולת הבחירה. בעוד שהפן הדתי בחיינו של האדם מישראל הינו בחירי, הרי שהמימד הלאומי אצלו הוא מוכרח. במימד זה לא קיימת ההבחנה בין צדיק לרשע,

בין המאמין לכופר, בין מתכוון לאינו מתכוון. כל ההבחנות הללו מציינות את רמתם האישית של הפרטים השונים מישראל, רמה שנובעת מבחירתו של האדם. אולם השואה התרחשה בשל סיבה העומדת מעל לבחירותיו של כל יחיד ויחיד: הנאצים הרגו אותנו בשל כך שנולדנו לאומה הישראלית. כביכול, האומה הישראלית כולה נתבקשה למסור את נפשה, והרי אצלה היו גם כוונה למות על קידוש השם וגם מימוש בפועל על ידי הוצאתה להורג. בשל כך דווקא בשואה התחדש לדעת האדמו"ר מושג חדש: קידוש השם לאומי. קידוש השם שמקבל משמעות בשל הצטרפותם של הפרטים זה לזה. מגמתם של הנאצים הייתה לפגוע בעם ישראל ולהכחידו מעל האדמה, ולכן גם קידוש השם קיבל את משמעותו מהמימד הלאומי ולא ממעמדו וכוונתו של כל יחיד ויחיד.

זכרון השואה והנצחתה

האדמו"ר מסלונים הצטער מאוד על שכחת השואה שפשתה בדורו.

לדאבון לב הולך ומשתכח משנה לשנה, את אשר עשה לנו העמלק של דורנו. ואם אמנם השכחה היא מטבע העולם, אך לגבי אסון כה איום ונורא אשר כמוהו לא נהייתה מיום בריאת העולם תהליך השכחה הוא מדי מהיר, ועד שצומח דור חדש אשר אינו יודע כלל מה שהתחולל שם, ואיזה יהודים היו בדור ההוא⁴²

הרש"ב ביקש להנציח את השואה וראה בכך חשיבות רבה מאוד. תפיסת השתיקה שעיצב בדרשותיו השפיעה על האופן שבו הוא האמין כי יש לזכור את השואה ולהנציחה.

כל הדיבורים יגיעים ולא הולמים את הזמן, רק הראשונים מצאו בהקניות דיבורים וביטויים הולמים ובכלל העניין של "שתוק"... לחורבן הגדול של השואה לא נשאר לדאבוננו ולצערנו שום יום זכרון, שכך הנהיגה ההשגחה העליונה שלא היה בכלל מי שיכול לקבוע יום אבל. וזה אות וסימן שכך הוא רצון העליון שיהיה בבחינת "שתוק", ולא יהיה ע"ז אפילו יום אבל. חורבן הבית שהיה בכלל חטאים מתאים לזה יום אבל, אבל כאן שהיה זה גזר דין למעלה למעלה מכל מושג אנושי, הרי המצוה

42 זכור את אשר עשה לך עמלק, הקונטרס, עמוד מג. וכן: אלה אזכרה, הקונטרס, עמוד יז.

היא שתוק ואל תשאל שאלות, רק תאמין באמונה שלימה שהכל מהשי"ת מקור הרחמים לתכלית רצונו בבריאה.⁴³

אלא שכאן נשאלת השאלה: אם האדמו"ר מבקש מאיתנו לשתוק לנוכח השואה, כיצד הוא מבקש שנזכור אותה? כדי לשמר זיכרון לכאורה עלינו להשתמש בכוח הדיבור. לדוגמה, בטקסים אנו מעלים את זכרם של הנופלים ועל ידי כך משמרים את זכרם. באמירת קינות אנו משחזרים את אשר אירע ועל ידי כך זוכרים את המאורעות הנוראים שעברו על עמנו. אולם הרש"ב מבקש מאיתנו להימנע מכך. הוא רוצה שנשתוק ולא נקיים טקסים, הוא מבקש מאיתנו לאחוז בדממה ולהימנע מאמירת קינות. אם כן, לאיזה סוג של זיכרון הוא חותר? כיצד הוא מבקש לחולל אותו?

במאמרו "זכור את אשר עשה לך עמלק", מתווה לנו הרש"ב את הזיכרון אותו הוא מבקש לעצב. הוא מחלק אותו לשני חלקים:

יהודי מחויב לזכור תמיד את אשר עשה לך עמלק... לדעת את אשר עשה לך, מה שאיבדנו אנו. כאשר ניתקה בדורנו חוליה שלימה משלשלת הדורות, דור שלם שאבד, ודור גדול מאוד באופן מיוחד עם אנשים גדולים וענקי רוח... ומשמעות הזכירה היא גם במובן של למידה, לילך בעקבותיהם וללמוד דרכיהם.⁴⁴

את חיוב זכירת השואה מעגן הרש"ב במצוות העשה של זכירת מעשה עמלק.⁴⁵ אלא שהוא מסב את נקודת הכובד מעמלק אל המעשה שאותו הוא עשה לנו. עיקר הזכירה היא במה שאיבדנו כתוצאה מהמעשה שלו. אנו מצווים לזכור ולהבין את גדולתם של אנשי דור השואה שנכחדו ומתוך כך ללמוד ללכת בעקבותיהם. הזיכרון שהאדמו"ר מעוניין שיהא מנת חלקנו אינו הזיכרון ההיסטורי, "בתה"ק אין סתם זיכרונות של היסטוריה בעלמא, אלא שזיכרונות אלו הם חלק מהקיום של עם

43 מתוך מכתבים, הקונטרס, עמוד עב.

44 זכור את אשר עשה לך עמלק, הקונטרס, עמוד מג.

45 בדבריו אלו האדמו"ר מלמדנו כי עמלק אינו עם מסוים, אלא תפיסה אידיאולוגית המתנגדת לישראל: "הוא כח הרע של הבריאה בכל גלגוליו הפושט צורה ולובש צורה, פעם זה...עמלק ופעם זה המן והיטלר ימ"ש" (שם). כ"כ אלה אזכרה, הקונטרס, עמוד טז.

ישראל⁴⁶. האדמו"ר אינו מעוניין שזכור את ההיסטוריה של השואה, הוא מעוניין להנציח בקרבנו את הזיכרון הפנימי הרוחני. שנבין את מדרגתם הרוחנית של דור השואה ומתוך הבנה זו נלך בדרכם. זהו זיכרון שאינו מעוניין באירועים שאירעו, אלא מתווה לנו את הדרך הנכונה שבה אנו אמורים להתהלך בחיינו. המוקד שלו אינו העבר, כי אם העתיד. זהו זיכרון פעיל, זיכרון שפועל ומשפיע על עיצוב חיינו בהווה. השתיקה מטקסים וקינוח מנתבת את כוח הזיכרון שלנו אל החיים עצמם. הסכנה בהנצחת זיכרון השואה בטקסים היא שזיכרון זה יישאר בארבע אמותיו של הטקס והפולחן הדתי, ואילו החיים היומיומיים ישובו למסלול השגרת⁴⁷; ההנצחה בשתיקה אותה מבקש האדמו"ר לעצב הינה הנצחה מתמדת. זהו זיכרון פנימי שמלווה את היהודי בכל רגע ורגע בחייו. יהדות הגולה על פיו דבריו, "דרגתם שהיו יהודים בכל מהותם". הם חיו חיים יהודיים מלאים. הם "היו יהודים טבעיים... אנשי איכות ולא אנשי כמות. תמיד היו מחפשים בכל דבר את הנקודה המרכזית, מה ה' שואל מעמך... מטעם זה היתה יראתם טהורה ולכן גם עמדה לעד... העמקות, החכמה והתבונה היו מעוטפים אצלם באדרת של תמימות, כנות וישרות הלב. גדלותם בתורה וביר"ש היתה חבויה בלבוש של פשטות"⁴⁸, ועלינו מוטלת המשימה להנציח את זכרם על ידי הליכה בדרכיהם. זו ההנצחה האמיתית. ההנצחה שבשתיקה, שמביאה לידי ביטוי את נקודת הנצח. אמנם הרש"ב מציע גם כמה פעולות להעלאת זיכרוןם של קדושי השואה, אמירת תפילת יזכור ונתינת צדקה לעילוי נשמתם⁴⁹, אולם את עיקר זיכרון השואה הוא רואה בזיכרון הפנימי של האווירה בה חיו בדור זה. לשם כך הוא מציע דרכי פעולה לכונן ולהעמיד זיכרון זה על תילו:

46 זכור את אשר עשה לך עמלק, הקונטרס, עמוד מד.

47 על השוני בין אופן הזיכרון השואה הציוני אל מול אופן זכרון השואה החרדי ועל עמדתו הייחודית של רש"נ בעניין זה ראה מאמרו של הרב תמיר גרנות בבית המדרש הוירטואלי של ישיבת הר עציון, שיעור 12 - זהות יהודית ומשמעות השואה במשנתו של בעל "נתיבות שלום" מסלונים.
<http://etzion.org.il/he/1%D7%A0%D7%95%D7%A9%D7%90%D7%99%D7%9D1%D7%A9%D7%95%D7%90%D7%94-%D7%95%D7%90%D7%9E%D7%95%D7%A0%D7%94>.
 הרב תמיר מתייחס שם גם לטקסי זכרון השואה ועל המשמעות שבהם אל מול הגותו של הרש"נ.

48 אלה אזכרה, הקונטרס, עמודים כא- כב.

49 שם, עמוד מה.

א. על הניצולים לשמש כצינור למסור "את האווירה הטהורה והמזוככת שריחפה אז, את האצילות דקדושה ואת העדינות... את תפארת המידות... כדי שהדור הבא ינחול את דרכו מעברנו המפואר ולא יתחיל לפסוע בדרכים חדשות". חיבור שלשלת הדורות שניתקה מוטל על שארית הפליטה.

ב. הגברת לימוד התורה. "בדור שלאחר החורבן חזינן שהמצווה המיוחדת של הדור היא תלמוד תורה... זו היא המצווה של הדור השני לאחר החורבן, מצוות תלמוד תורה."⁵⁰ האדמו"ר האמין כי התורה היא הכוח המעמיד את דורנו על רגליו, ולכן יש להגבירה ולמסור את הנפש על הגברת לימודה.

ג. השקעה בחינוך הדור הבא. "תפקידו המיוחד של דורנו הלא הוא: להקים מחדש את לגיון המלך שהוכחד ולהקדיש את מיטב הכוחות לחינוך הדור החדש".⁵¹ לשם מטרה זו הוקמה הישיבה כדי ש"בה נחנך ונעצב את דור העתיד, הדור שלאחר החורבן, ברוח סלונים". "אם נבצר מאיתנו להציל את הגופים, לפחות נשקיע את כל הכוחות להציל את הרוח... שלא תרד לטמיון נקודת רבוה"ק מסלונים, ע"י הקמת ישיבה ע"פ רוחה ושיטתה של ישיבתנו בברנוביץ".⁵² את יום הקמת הישיבה הוא ראה כיום של נס. "היום הזה היה לנס ההצלה שלנו, בו מתחילה תקופת הצמיחה המחודשת של חבורתנו".⁵³

ד. הצמחת גדולי תורה. אסון השואה השמיד את המנהיגות הרוחנית של עם ישראל, ולכן על הדור שלאחר השואה מוטלת המשימה להצמיח גדולים בתורה:

מחסור העיקרי בדורנו הוא מחסור בגדולי תורה, באנשים אשר רוח בהם ושיוכלו להאציל מרוחם על העם. אם בכל הדורות היה תפקיד זה ראשון במעלה, הרי אסון ההשמדה שפקד אותנו מטיל עלינו חיוב כפול לגדל ולהצמיח מחדש את יחידי הסגולה בישראל, בהם היה הדור הקודם מבורך בשפע... לתפקיד מעין זה מעורר אותנו זכר השואה.⁵⁴

50 בינו שנות דור ודור, הקונטרס, עמוד לו.

51 אלה אזכרה, הקונטרס, עמוד יח.

52 הקונטרס, עמודים עז- עח.

53 אם איננו יכולים להציל את הגופים, עלינו להציל את הרוח, הקונטרס, עמוד עז.

54 אלה אזכרה, הקונטרס, עמוד יח.

גם את הסבת יום ההילולא של האדמו"ר מוהרשד"י בו' מרחשוון ליום הזיכרון לשואה של חסידות סלונים, ניתן לראות כחלק מהמאמץ של הרש"ב להעמיד את הזיכרון הראוי של השואה. הוא הפקיע יום זה מזכרונו הפרטי של האדמו"ר מוהרשד"י, והסב אותו לשיחות בעניינה של השואה שתפקידן המרכזי הוא חינוך הדור. אל תוך שיחות אלו הוא יצק את תכני זיכרון השואה והנצחתה שאותם ראה כמתאימים, ובכך גם נאבק בשכחת השואה וגם התווה את היעדים העומדים לפני דורו, הדור שלאחר השואה.

סיכום

רבי שלום נח ברזובסקי, מחבר סדרת הספרים "נתיבות שלום", לא חווה באופן אישי את השואה אולם היא היתה אירוע משמעותי מאוד בחייו. היא ליוותה אותו בתחנות החשובות של חייו. בהקמת הישיבה ובקבלתו את האדמו"רות הוא ראה שליחות. באמצעותם הוא ביקש לשקם את החסידות מבחינה רוחנית לאחר החורבן שהמיטה השואה על העולם היהודי. בשיחותיו על השואה שקובצו לאחר מכן לקונטרס "ההרואה עליך" הוא נלחם בשכחתה וביקש להתוות כיוונים רוחניים לתפקידנו בעולם אחריה ולעצב את אופן הזיכרון הנכון שלה.

התמודדותו עם השואה הובילה אותו, בעל כרחו, לעצב עמדה רוחנית עצמאית בענייני השגחת ה' וייעודם של ישראל. מצד אחד הוא שייך אותה אל הרצף ההיסטורי שנקבע על ידי הקב"ה מבראשית, אולם בד בבד, נוראותה ועוצמת הרוע שהתגלו בה גרמו לו לראות בה חלק מ"חבלי משיח האיומים" שעניינם להכשיר את עם ישראל אל גאולתו. היא אינה עונש על חטאים אלא יש בה ייעוד.

בשיחותיו הוא עיצב את "תפיסת השתיקה" שלו כלפי השואה. בשתיקתו הוא לא ביקש להתעלם מהשואה אלא להיפך, לעצב את היחס הנכון כלפיה. השתיקה מבטאת הפליאה שלנו אל מול אסון שאין לנו יכולת להכילו. השתיקה הינה התגובה לפגיעתה של השואה ב"כלל ישראל", מה שהופך את כולנו לאבלים שאין להם יכולת לדבר ואין להם נחמה. בנוסף לכך, השתיקה מבטאת את דלות הבנתנו כלפי הנהגת ה' אותנו והיא ביטוי לאמונתנו בו גם כאשר איננו מבינים.

השואה גרמה לו להעניק ביאור מחודש למושג "קידוש השם". כיוון שהיא היתה התמודדות כלל ישראלית, בשל כך, גם מיתה חסרת מודעות "לקדש שם שמיים"

מצד האדם הפרטי קיבלה משמעות של קידוש השם, בשל המימד הלאומי שבשלו הוא נהרג.

האדמו"ר ביקש לעצב תפיסת זיכרון ייחודית של השואה. אין עניינו בזיכרון ההיסטורי של האירועים. הוא ביקש להנציח בקרבנו זכרון פנימי רוחני של הליכה בדרכי החסידים שנספו בשואה. זהו זיכרון מתמיד שמלווה את האדם בכל צעד בחייו. להתחבר למסורת המועברת מדור לדור, להגביר את מחויבותו ללימוד התורה ולחינוך הדורות הבאים לאורה.